

Etymologie als wetenschappelijke discipline

Nicoline van der Sijs

Abstract – *In this contribution¹ I start with an outline of the development of etymology as a science. Next I describe the history of the scientific etymology in the Low Countries on the basis of the great dictionaries which have been published in the course of years, from the second part of the 19th century until the founding of the etymology bank (etymologiebank.nl) in 2010. I conclude with a brief view of the future.*

Etymologie, wetenschappelijke woordenboeken

1. De ontwikkeling van etymologie als wetenschap

Sinds de klassieke oudheid zoekt men naar verklaringen voor de herkomst van woorden en namen. De klassieke auteurs verstonden onder etymologie het reconstrueren van de oorspronkelijke vorm en betekenis van woorden. Ieder woord bezat volgens hen een ware betekenis, vandaar de naam *etymologie*, die de Grieken hadden gevormd voor de wetenschap die het *etumon* ‘het werkelijke, het ware’ zocht. De klassieken zochten dus de oorsprong van woorden binnen de eigen taal: ze bekeken de relaties en afleidingen van woorden binnen het Latijn of Grieks. In de middeleeuwen werd deze lijn voortgezet, met name in de beroemde *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla. In het voetspoor van Isidorus wordt bijvoorbeeld in de Middelnederlandse vertaling van *De proprietatibus rerum* van Bartholomeus Anglicus de volgende etymologie gegeven van het woord *sal*: ‘Sal dat is sout ende is gheseit van saliendo dat is van springen want als men soute int viere werpt so springet vten viere’.

In de renaissance ging men de etymologie ook gebruiken om verbanden te vinden tussen woorden in verschillende talen: men verbond de oorsprong van woorden met de oorsprong van de talen. De meeste geleerden deden hun best om Nederlandse woorden te herleiden tot de drie heilige bijbeltalen: Hebreeuws, Latijn of Grieks. Zo gingen de vertalers van de Statenbijbel uit 1637 ervan uit dat *ellende* afkomstig was van het Griekse *eleos* ‘medelijden’, en daarom spelden ze consequent *elende* (het woord is echter samengesteld uit Middelnederlands *el* ‘ander(s)’, dat nog in *elders* schuilt, en *land*). Men legde verbanden op grond van toevallige klankovereenkomsten of toevallige betekenisrelaties, en men probeerde door het verplaatsen van de letters van een woord verbanden met andere woorden te leggen, waaruit de oorspronkelijke of ware betekenis van het woord zou blijken. De lexicograaf Cornelis Kiliaan herleidde bijvoorbeeld in 1599 *God* tot *goed*, want in de

¹ Met dank aan Hans Beelen en Piet van Reenen.

Schrift staat geschreven ‘niemand is goed dan God alleen’. *Worden* verbond hij met *woord*: is niet alles geworden door het woord van God²

De keuze welke woorden met welke andere in verband stonden, was een kwestie van subjectieve, vaak ook speelse interpretatie, en hing af van de achtergrond en opvattingen van de onderzoeker. In de renaissance stonden er geleerden op die – in plaats van een van de drie heilige talen – de eigen taal als oertaal beschouwden, waarvan alle andere talen, inclusief de klassieke, waren afgeleid. De eerste in heel Europa die deze stelling verkondigde, was de Brabander Goropius Becanus: hij ‘bewees’ in 1569 dat zijn eigen taal, het Antwerps, de oudste taal ter wereld was. Adam en Eva spraken volgens hem in het paradijs Nederlands: de Nederlandse taal heette immers niet voor niets *Duyts* of *Douts* = *d’oudste (taele)*! Nederlands was volgens hem ouder dan Hebreeuws en ver verheven boven barbaarse talen als Latijn en Grieks.³

De grondslag voor etymologie als wetenschap werd eind achttiende eeuw gelegd. Toen kwamen de Franse priester le père Cœurdoux en de Engelse geleerde Sir William Jones namelijk vrijwel op hetzelfde moment tot de conclusie dat de meeste talen in Europa en enkele talen in India, zoals het Sanskriet, een gemeenschappelijke oorsprong moeten hebben. Dit betekende het begin van het onderzoek naar de Indo-Europese taalfamilie en de beschrijving van de overeenkomsten in woordenschat, structuur en klanken van de verschillende Indo-Europese talen. Men ontdekte dat een gedeelte van de woordenschat van de Indo-Europese talen gemeenschappelijk is, de zogenoemde erfwoorden. De erfwoorden kennen in de verschillende verwante talen klankverschillen (vergelijk *oog*, *oor* met Engels *eye*, *ear* en Latijn *oculus*, *auris*). Deze klankverschillen zijn voor een groot deel regelmatig en kunnen worden beschreven in zogenoemde klankwetten. In 1822 legde Jacob Grimm als eerste de klankwet vast die beschreef hoe de Germaanse taalfamilie zich van de andere Indo-Europese talen onderscheidde, de zogenoemde Germaanse klankverschuiving of de wetten van Grimm.⁴

Vanaf dat moment spreken we van de moderne etymologie. Deze is dus gebaseerd op taalvergelijking, waarbij de klankwetten als uitgangspunt dienen, en niet meer op toevallige klankovereenkomsten. In de woorden van de negentiende-eeuwse Duitse taalkundige F. Max Müller, hoogleraar in Oxford: ‘sound etymology has nothing to do with sound’. Maar ook in verbuigingen en vervoegingen bestonden overeenkomsten, voor het eerst beschreven door Franz Bopp in zijn vergelijkende grammatica van het Sanskriet, Perzisch, Grieks, Latijn en Germaans uit 1816.

In het grootste gedeelte van de 19e eeuw concentreerden taalwetenschappers in de Lage Landen hun aandacht op historische taalkunde, zoals voorbeeldig is beschreven door Jan Noordegraaf.⁵ Zo publiceerde W.G. Brill in 1846 een grammatica

² Kluiver 1884: 41-42.

³ Zie over de etymologische opvattingen voor en gedurende de renaissance Van der Sijs 2004: 69-89.

⁴ Zie Beekes 1990.

⁵ Noordegraaf 1985.

van de Nederlandse schrijftaal op historische grondslag, waarin hij veel verwijzingen opnam naar het Sanskriet, Gotisch, Hebreeuws, Grieks en Latijn. Brill volgde hierbij het voorbeeld van Grimms *Deutsche Grammatik* (1819-1837). In zijn baanbrekende *Prinzipien der Sprachgeschichte* uit 1880 gaf de Duitse taalkundige Hermann Paul de tijdgeest weer in het adagium ‘Sprachwissenschaft ist Sprachgeschichte’. En zijn Amerikaanse tijdgenoot William D. Whitney verklaarde in 1875 dat ‘etymology, i.e. the study of word origins, [is] the cornerstone of any progressive, truly scientific inquiry into language’.⁶ Paul behoorde tot de stroming van de Junggrammatiker, die empirisch onderzoek naar taal en taalverandering centraal stelden, en geloofden in de ‘Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze’, wat echter een te krachtige aanname is gebleken. Uitzonderingen verklaarden de Junggrammatiker door analogie, maar niet alle uitzonderingen bleken op die manier te verantwoorden.

In de loop van de 19e eeuw gingen wetenschappers in verschillende landen – etymologie is per definitie een internationale wetenschap – ertoe over etymologische woordenboeken van de eigen taal samen te stellen.⁷ De eerste werken zijn nog vingeroefeningen, zoals het *Sprachvergleichendes Wörterbuch der deutschen Sprache* van Jakob Kaltschmidt uit 1839 en het *Vergleichendes etymologisches Wörterbuch der gotisch-teutonischen Mundarten* van Heinrich Meidinger uit 1836.⁸

In 1861-62 publiceerde August Schleicher een tweedelig *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, waarin hij als eerste het Proto-Indo-Europees trachtte te reconstrueren. In 1878 stelde Ferdinand de Saussure dat er in het Proto-Indo-Europees medeklinkers hadden bestaan die verdwenen zijn uit de moderne Indo-Europese talen, maar die effect hebben gehad op naburige klinkers. Dit idee werd in 1917 door de Deense taalkundige Hermann Møller uitgewerkt; hij noemde de medeklinkers ‘laryngalen’. Inmiddels is de zogenoemde laryngaaltheorie algemeen aanvaard, en de meeste – maar niet alle – onderzoekers gaan ervan uit dat het Proto-Indo-Europees drie laryngalen (*h₁, *h₂, *h₃) heeft gekend.

De etymologische woordenboeken van de verschillende Indo-Europese talen die vanaf de tweede helft van de 19e eeuw verschenen, konden voortbouwen op de wetenschappelijke inzichten en reconstructies van het Proto-Indo-Europees. Zo vermeldde Walter Skeat in zijn *Concise etymological dictionary of the English language* uit 1882 de gereconstrueerde Germaanse en Indo-Europese vormen waarop de Engelse woorden teruggaan, en deed zijn collega Friedrich Kluge in zijn vanaf 1881 in afleveringen verschenen *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* hetzelfde voor het Duits. Eind 19e eeuw kwam ook in de Lage Landen de etymologische beschrijving van de woordenschat op gang.

⁶ Geciteerd in Malkiel 1976: vii.

⁷ Voor opzet en inhoud van etymologische woordenboeken zie Malkiel 1976.

⁸ Ik noem juist deze twee omdat zij de bron zijn geweest voor het Nederlandse woordenboek van Terwen, zie noot 10.

2. De Nederlandse etymologische woordenboeken

De jaren 1890, 1912, 1971, 1989/1997 en 2003-2009 vormen de ijkpunten in de Nederlandstalige etymologie: toen verschenen de belangrijkste omvangrijke etymologische woordenboeken.⁹ In die woordenboeken zijn telkens de jongste inzichten uit etymologische studies in tijdschriften en dissertaties verwerkt.

In 1890 publiceerde de Belgische taalgeleerde Jozef Vercoullie als eerste een volledig etymologisch woordenboek van het Nederlands onder de bescheiden titel *Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*.¹⁰ In 1898 en 1925 verschenen nieuwe drukken. Het woordenboek van Vercoullie is, zoals de auteur vermeldt in het voorwoord, opgezet naar het model van het woordenboek van Skeat uit 1882. Opvallend aan Vercoullies woordenboek is de opname van dialectwoorden, waardoor het woordenboek tot op heden nog waarde bezit voor onderzoekers.

In 1892 gaf de Duitse taalkundige Johannes Franck een *Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal* uit, dat vooral een bewerking was van het vanaf 1881 verschenen Duitse etymologische woordenboek van Kluge. De eerste aflevering van Francks woordenboek was al in 1884 verschenen. Francks woordenboek kreeg pas echt waarde voor het Nederlands door de bewerking van de slavist en indogermanist Nicolaas van Wijk in 1912. Waardevol was ook het supplement dat de neerlandicus C.B. van Haeringen in 1936 toevoegde.

In 1971 groeide het beknopte *Etymologisch woordenboek* dat Jan de Vries in 1958 als Prismapocket had gepubliceerd, uit tot een volwaardig woordenboek onder de titel *Nederlands etymologisch woordenboek*. Jan de Vries beriep zich op de – toen al niet algemeen geaccepteerde en tegenwoordig achterhaalde – woordveldtheorie van de Duitse taalkundige Jost Trier. Die theorie pleitte ervoor om bij woordverklaringen rekening te houden met de ervaringswereld van de vroegere, primitieve mens en zijn directe omgeving, met name het bos. Sommige latere onderzoekers vonden dat De Vries de theorie te ver had doorgevoerd en beweerden spottend dat hij al zijn etymologieën probeerde te herleiden tot ‘de omheinde ruimte’, waarmee ze hem overigens tekortdoen. Ook was De Vries geneigd woorden waarvan de herkomst niet duidelijk was, te verklaren door klanknabootsing, klanksymboliek of klankschildering – iets wat gemakkelijk gebruikt kan worden als testimonium paupertatis. Het grote werk van Jan de Vries is sinds 1971 nooit meer herzien, maar de beknopte Prismapocket heeft tot in deze eeuw vele herzieningen doorgemaakt; de laatste drukken zijn bewerkt door oud-WNT-redacteur De Tollenaere.

⁹ Beschrijvingen van de verschillende etymologische woordenboeken van het Nederlands en hun auteurs zijn te vinden in Moerdijk, Pijnenburg & Van Sterkenburg (red.) 1990, en in Van Sterkenburg 2011: 265-289. Een recente algemene inleiding tot de principes van etymologisch onderzoek is Durkin 2011.

¹⁰ Ik laat het *Etymologisch handwoordenboek der Nederduitsche Taal* van Terwen uit 1844 buiten beschouwing; zijn werk is slechts een vertaling van twee Duitse voorbeelden (zie noot 8) met weinig Nederlandse inbreng, waarover Pijnenburg (in: Moerdijk, Pijnenburg & Van Sterkenburg (red.) 1990: 63) oordeelt dat het ‘voor wat het Nederlands aangaat, nauwelijks boven de pre-wetenschappelijke producten uitkomt’.

In 1989 publiceerden Van Veen en Van der Sijs een *Etymologisch woordenboek* (EWB) bij Van Dale, waarvan de tweede druk in 1997 het licht zag. Dit woordenboek vormde een vernieuwing. De eerdere woordenboeken hadden een vergelijkbare omvang (8000-10.000 trefwoorden) en beperkten zich tot de beschrijving van de herkomst van (ongelede) erfwoorden en oude leenwoorden. Het EWB nam veel meer trefwoorden op, 30.000, en een groot deel daarvan bestond uit jonge leenwoorden. In de tweede druk uit 1997 werden bovendien alle trefwoorden voor het eerst voorzien van een datering: eerdere etymologische woordenboeken hadden over het algemeen veelal slechts algemene periodeaanduidingen opgenomen en maar in heel beperkte mate concrete dateringen. De datering van het eerste geschreven voorkomen van een woord vormt een belangrijk hulpmiddel bij de beschrijving van de geschiedenis van een woord, bijvoorbeeld bij de bepaling welk van twee woorden van het andere is afgeleid. Zo blijkt uit de datering dat *borretje* niet van *bor* is afgeleid, maar dat het omgekeerde is gebeurd: *borretje* is voor het eerst eind 18e eeuw aangetroffen, en *bor* pas een eeuw later. Het EWB was bovendien het eerste etymologische woordenboek dat werd samengesteld met behulp van de computer.

Het voorlopig laatste hoogtepunt in de etymolexicografie wordt gevormd door het in 2003-2009 bij AUP verschenen vierdelige *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* (EWN), samengesteld door een team onderzoekers onder leiding van Marlies Philippa, Frans Debrabandere, Arend Quak, Tanneke Schoonheim en Nicoline van der Sijs. Hierin werden, volgens de inleiding, de laatste wetenschappelijke inzichten en informatiebronnen verwerkt, 'zoals de gegevens uit de Oudnederlandse en Vroegmiddelnederlandse woordenboeken en de recentste etymologische en historische woordenboeken van andere, met name Germaanse, talen'. In de eerste twee delen kregen vrij veel woorden het stempel van substraatwoord, woorden afkomstig uit de taal of talen die gesproken werden voordat de Germanen hun huidige woongebied betrokken. In de twee laatste delen is men voorzichtiger geworden met toewijzing van woorden aan substraat. Het EWN is het eerste Nederlandse etymologische woordenboek dat ook digitaal verscheen: de complete inhoud van de papieren versie werd op internet gepubliceerd, waar de tekst op verschillende manieren doorzoekbaar was gemaakt. Het woordenboek bevat 10.000 trefwoorden en circa 3000 subtrefwoorden.

Deze vijf woordenboeken vormen tezamen het fundament van onze etymologische kennis van het Nederlands. Ze tonen de neerslag van de etymologische opvattingen uit hun tijd, en er is duidelijk sprake van voortschrijdend inzicht: de omheinde ruimte en klanksymboliek van De Vries zijn helemaal of grotendeels vervangen, de substraattheorie heeft binnen het EWN aan invloed ingeboet, het dateren van woorden is steeds belangrijker geworden en de nadruk op reconstructie van Indo-Europese en Germaanse woorden is vervangen door meer aandacht voor interne veranderingen: de vorm- en betekenisveranderingen die woorden in de geschreven periode van het Nederlands hebben doorgemaakt. Bovendien is de

vrijwel exclusieve aandacht voor erfwoorden verruimd: ook leenwoorden en zelfs jonge leenwoorden blijken interessante onderzoeksobjecten te zijn.

3. Etymologie buiten de etymologische woordenboeken

De etymologische woordenboeken zijn alle exclusief gewijd aan de herkomst van de Nederlandse woordenschat. Dat geldt niet voor het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), het *Middelnederlandsch woordenboek*, het *Vroegmiddelnederlandsche woordenboek* en het *Oudnederlands woordenboek*, waarvan de inhoud op de website van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie te vinden is (gtb.inl.nl). In deze woordenboeken vormt etymologie slechts een klein onderdeel van de hoofdlemma's, terwijl de meeste ruimte is ingericht voor de verschillende betekenisprofielen van de woorden. Hoewel deze woordenboeken dus weinig etymologische informatie geven, zijn ze van groot belang voor het etymologisch onderzoek omdat zij voor veel woorden de enige bron van etymologie vormen. Deze woordenboeken bieden daarmee een schat aan gegevens, die belangrijke aanknopingspunten kan bieden voor nog te etymologiseren woorden.

Verder zijn er vooral sinds de jaren tachtig/negentig van de vorige eeuw steeds meer gespecialiseerde woordenboeken verschenen, waarin de herkomst van een specifiek deel van de Nederlandse woordenschat is beschreven.¹¹ Zo verschenen er woordenboeken over het Bargoens, over leenwoorden in het Nederlands en Nederlandse leenwoorden in andere talen, over eponiemen en geoniemen, over namen en bijnamen, verwensingen en vloeken, gevleugelde woorden en citaten, neologismen, voetbalwoorden, adelwoorden en welertermen.

Alle etymologische woordenboeken ontleen hun trefwoorden in principe aan het Standaardnederlands. Daarnaast is er vanaf 1996 een nieuwe richting in de etymologie gekomen die de herkomst van de dialectwoordenschat beschrijft. Deze richting is ingeluid door A. Weijnen met zijn *Etymologisch dialectwoordenboek*, en voortgezet door F. Debrabandere, die vanaf 2002 vijf dialectwoordenboeken van zuidelijk Nederlandse dialecten heeft gepubliceerd.

Verder bevatten de grote wetenschappelijke dialectwoordenboeken – zoals de woordenboeken van de Brabantse, Limburgse en Vlaamse dialecten – net als het WNT een nog nauwelijks aangeboorde bron van etymologische informatie.

Doordat de etymologische woordenboeken alfabetisch zijn, worden er niet of nauwelijks verbanden gelegd tussen woorden met semantische of vormelijke overeenkomsten. In het *Chronologisch woordenboek* (Van der Sijs 2001) worden voor het eerst woorden bekeken binnen vormelijke categorieën (alle afleidingen op *-el*, zoals *druppel*, *eikel*), semantische categorieën (alle begrippen voor alcoholische dranken,

¹¹ Zie voor een overzicht Van Sterkenburg 2011; in dit korte overzichtsartikel zijn de desbetreffende boeken niet opgenomen in de literatuurlijst.

voedingsnamen, religieuze termen), binnen woordsoortcategorieën (tussenwerpsels, functiewoorden als lidwoorden, telwoorden, voegwoorden, voornaamwoorden en voorzetsels) of op basis van herkomst (alle leenwoorden uit een bepaalde taal). Een tweede vernieuwing van het *Chronologisch woordenboek* is dat het systematisch de dateringen van de woorden per categorie in de beschrijving betreft, waardoor de gelaagdheid en ontwikkeling van de Nederlandse woordenschat zichtbaar wordt.

4. Etymologie en historische taalkunde aan de universiteiten

In de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw stond de historische richting binnen de taalwetenschap centraal: talenstudenten verdiepten zich grondig in de oudere periodes van de taal die zij bestudeerden, en veel onderzoekers hielden zich bezig met historisch, inclusief etymologisch, onderzoek. In de loop van de jaren zeventig veranderde dit, onder invloed van nieuwe paradigma's zoals de transformationeel-generatieve grammatica van Chomsky. De historische taalkunde werd naar de marge verdrongen, ook in institutioneel opzicht. In de jaren '80 werden aan allerlei universiteiten historische disciplines als Oudgermaans, Oudkerkslavisch, Gotisch of Oudfries opgeheven. Al in 1976 beschreef Malkiel etymologie als: 'a discipline whose fall from high estate, accelerated over the past thirty or forty years, has been quite dramatic'. Maar, voegt hij er troostend aan toe, 'Etymology, then, has lost a battle but not the war, provided some of its devotees are willing to take the risk of seeing its challenges, assets and liabilities in a new perspective'.¹² In mijn optiek hebben etymologen de afgelopen 35 jaar deze handschoenen nog niet opgepakt.

In de jaren tachtig en negentig sneuvelden met de studieduurverkorting bij veel talenstudies de historische vakken helemaal of in ieder geval als verplicht onderdeel. Het laatste decennium is hierin echter verandering gekomen: taalverandering en taalvariatie zijn weer in de belangstelling gekomen. Daarvoor zijn verschillende redenen: er komen steeds meer historische teksten digitaal beschikbaar, en tools waarmee teksten – ook historische – kunnen worden geanalyseerd, en betawetenschappelijke methoden worden vaker toegepast in de geesteswetenschappen. Dat laatste overigens met wisselend succes: zo publiceerde een groep virologische onderzoekers onder leiding van Bouckaert in augustus 2012 in *Science* een omstreden artikel. Hierin poogden zij met behulp van software die was ontworpen om te berekenen hoe een virus zich verspreidt, aannemelijk te maken dat het Indo-Europese moederland in Anatolië (Turkije) lag, en niet, zoals algemeen wordt aangenomen, in Zuid-Rusland.¹³

¹² Malkiel 1976: vii.

¹³ Zie voor fundamentele kritiek 10 blogs van Martin W. Lewis en Asya Pereltsvaig, geschreven op <http://geocurrents.info/cultural-geography> tussen 4 september en 28 oktober 2012.

Het aantal onderzoekers dat zich aan de universiteit met historisch-taalkundige onderwerpen bezighoudt, is echter gering. Alleen aan de universiteit Leiden is nog een plaats weggelegd voor de studie Indo-Europese en vergelijkende taalwetenschap; hier wordt ook, onder leiding van Alexander Lubotsky, gewerkt aan *The Indo-European Etymological Dictionaries Online* (IEDO), uitgegeven bij Brill. Maar geen enkele universiteit heeft nog een onderzoeker die zich specifiek met Nederlandse etymologische vraagstukken bezighoudt.

5. Een digitale toekomst

De toekomst van de etymologie ligt, daarvan ben ik overtuigd, in de digitale wereld. Het EWN vormt in mijn ogen het eindpunt van de gedrukte etymolexicografie. Wetenschappelijke etymologische woordenboeken zullen in de toekomst niet meer in boekvorm verschijnen, om financiële redenen maar, veel belangrijker, om inhoudelijke redenen: de informatie kan veel beter digitaal worden gepresenteerd, in de vorm van aan elkaar gelinkte informatie. Hoe zou de etymologische toekomst eruit kunnen zien?

De digitale etymologische toekomst heeft zijn beginpunt gevonden in de etymologiebank (www.etymologiebank.nl), die in 2010 is opgericht. Hierop is de inhoud van 25 etymologische werken, waaronder alle belangrijke grote woordenboeken, in chronologische volgorde opgenomen: het recentste werk bovenaan, gevolgd door latere werken. Hiermee hebben etymologen en andere taalkundigen een belangrijk onderzoeksinstrument in handen, waarmee zij onder andere het voortschrijdende inzicht in de etymologische analyses eenvoudig kunnen controleren.

Bovendien vormen de verschillende bronnen mooie aanvullingen op elkaar: lacunes in de beschrijving van de woordenschat worden gedicht als slechts één bepaalde toegevoegde bron een bepaald trefwoord behandelt: in de etymologiebank zijn momenteel circa 55.000 ingangen opgenomen, wat aanzienlijk meer is dan in enig bestaand gedrukt etymologisch woordenboek. De samenvoeging van kennis op een centraal punt leidt er bovendien toe dat het voor het eerst niet meer nodig is telkens opnieuw dezelfde informatie te herhalen: iedere keer wanneer een nieuw etymologisch woordenboek werd geschreven, werden daarin noodzakelijkerwijs, gedwongen door de eis van volledigheid, ook trefwoorden opgenomen waarvan de etymologieën allang algemeen bekend en aanvaard zijn. Met als gevolg veel herhalingen.

In de etymologiebank daarentegen kan de aandacht nu uitgaan naar het toevoegen van etymologieën van woorden waarvan de herkomst nog nergens is beschreven. En dat zijn er heel wat: met name afleidingen en samenstellingen vormen een vrijwel onontgonnen terrein.

Een belangrijk winstpunt van de etymologiebank is dat de woordenschat van Nederlandse dialecten en van taalvariëteiten als Surinaams-Nederlands en Afri-

kaans gekoppeld wordt aan het Standaardnederlandse equivalent. Hierdoor komen veel nieuwe gegevens beschikbaar over de vorm- en betekenisveranderingen die binnen het Nederlands hebben plaatsgevonden. In de toekomst moeten ook alle etymologische gegevens uit de grote historische woordenboeken zoals WNT en uit de omvangrijke dialectwoordenboeken worden toegevoegd aan de etymologiebank. Dan ontstaat een enorm etymologieweb, dat gekoppeld kan worden aan vergelijkbare webben voor verwante talen.¹⁴

Etymologie zal nooit meer, zoals in het verleden, de onderzoeksagenda van de taalkunde beheersen. Maar het vak heeft en houdt bestaansrecht: etymologische inzichten kunnen helpen allerlei fonologische, semantische, morfologische en syntactische veranderingen te doorgronden. Een mooi voorbeeld van wat etymologie kan betekenen voor inzichten in systematische semantische veranderingen, geeft Eve Sweetser in haar *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Hierin toont zij aan dat betekenisrelaties moeten worden beschouwd als onderdeel van de menselijke cognitie en dat betekenisveranderingen moeten worden gezien in het licht van metaforische structuren die in alle Indo-Europese talen voorkomen (*luisteren* krijgt de betekenis ‘gehoorzamen’, *grijpen* leidt tot *begrijpen*) en die waarschijnlijk universele semantische tendenties representeren.

Interessante nieuwe inzichten komen ook tot stand door de verbinding van etymologie met betawetenschappen. Met name genetici zijn in taalontwikkeling geïnteresseerd, omdat die het beste voorbeeld is van een cultureel evolutionair stelsel. Zo heeft een groep onderzoekers onder leiding van Tal Dagan in 2011 gewezen op de fascinerende overeenkomsten tussen taalontwikkeling en genetische uitwisseling: biologische ontwikkeling wordt enerzijds verticaal doorgegeven van ouder op kind (zoals erfwoorden), en anderzijds horizontaal uitgewisseld tussen verschillende soorten of organismen (zoals leenwoorden). In 2012 hebben Dediu en Levinson in ruim 50 taalfamilies de evolutie van fonologische, morfologische en syntactische verschijnselen als woordvolgorde, klanksysteem en meervoudsuitgangen onderzocht. Sommige verschijnselen blijken binnen taalfamilies stabielere dan andere. Op basis van ‘stabiliteitsprofielen’ postuleren ze relaties tussen taalfamilies die veel verder teruggaan in de tijd dan voorheen mogelijk was. Zo wordt etymologie een hulpwetenschap: de Junggrammatiker draaien zich om in hun graf.

Literatuur

- Beekes, R.S.P. (1990). *Vergelijkende taalwetenschap. Een inleiding in de vergelijkende Indo-europese taalwetenschap*. Utrecht: Het Spectrum.
- Bouckaert, R.; P. Lemey, M. Dunn, S.J. Greenhill, A.V. Alekseyenko, A.J. Drummond, R.D. Gray, M.A. Suchard & Q.D. Atkinson (2012). ‘Mapping the origins

¹⁴ Voor een mogelijke visualisatie en uitbreiding zie Van der Sijs 2013.

- and expansion of the Indo-European language family'. *Science* 337, 957-960.
- Dediu, D. & S.C. Levinson (2012). 'Abstract profiles of structural stability point to universal tendencies, family-specific factors, and ancient connections between languages'. *PLoS ONE* 7.9, e45198. doi:10.1371/journal.pone.0045198.
- Durkin, Philip (2011). *The Oxford guide to etymology*. Oxford: OUP.
- Franck, J.; N. van Wijk & C.B. van Haeringen (1976). *Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*. Onveranderde herdruk van 1912 met supplement uit 1936. Den Haag: Nijhoff.
- Kluyver, A. (1884). *Proeve eener critiek op het woordenboek van Kiliaan*. Den Haag: M. Nijhoff.
- Malkiel, Yakov (1976). *Etymological dictionaries: A tentative typology*. Chicago: Chicago University Press.
- Moerdijk, A.M.F.J.; W. Pijnenburg & P. van Sterkenburg (red.) (1990). *Honderd jaar etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Den Haag: SDU.
- Nelson-Sathi, Shijulal; Tal Dagan e.a. (2011). 'Networks uncover hidden lexical borrowing in Indo-European language evolution'. *Proceedings of the Royal Society: Biological Sciences* June 22; 278 (1713), 1794-1803.
- Noordegraaf, J. (1985). *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dissertatie Rijksuniversiteit Leiden. Dordrecht / Cinnaminson: Foris.
- Philippa, Marlies, Frans Debrabandere, Arend Quak, Tanneke Schoonheim & Nicoline van der Sijs (hoofddred.) (2003-2009). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Vier delen. Amsterdam: AUP.
- Sijs, Nicoline van der (2001). *Chronologisch woordenboek van het Nederlands. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Amsterdam: Veen.
- Sijs, Nicoline van der (2004). *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag: SDU.
- Sijs, Nicoline van der (2013). 'Voortschrijdend inzicht of: de toekomst van de etymologie'. In: *Voortschrijdend inzicht. Omdat wetenschap niet stilstaat*. Amsterdam: AUP.
- Sweetser, Eve E. (1990). *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sterkenburg, Piet van (2011). *Van woordenlijst tot woordenboek. Een geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*. Schiedam: Scriptum.
- Terwen, J.L.T. (1844). *Etymologisch handwoordenboek der Nederduitsche Taal, of proeve van een geregeld overzicht van de afstamming der Nederduitsche woorden*. Gouda: G.B. van Goor.
- Veen, P.A.F. van & Nicoline van der Sijs (1997). *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*. Utrecht/Antwerpen. Tweede druk (1e druk 1989).
- Vercoullie, J. (1925). *Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*. 3de druk. Gent: J. Vuylsteke.
- Vries, J. de (1971). *Nederlands etymologisch woordenboek*. Leiden: Brill.
- Vries, J. de & F. De Tollenaere (2000). *Etymologisch woordenboek*. 21ste druk. Utrecht: Het Spectrum.